

ОАВ ТИЛИ МИЛЛИЙ ТИЛНИНГ БАРЧА ФУНКЦИОНАЛ ТУРЛАРИ СИФАТИДА

Тешабаева Дилфуза Муминовна

Филология фанлари доктори, профессор

Қодирова Дилноза Холик қизи

ЎзДЖТУ, Медиа ва коммуникация факултети талабаси

АННОТАЦИЯ

Ҳозирда мамлакатимиз оммавий ахборот воситалари энг самарали ахборот узатиш ва мулоқот воситаси, замонавий жамиятнинг муҳим ижтимоий институтларидан бирига айланди. Айнан ОАВ зиммасига ижтимоий онг шаклланиши ва тараққиётига оид энг муҳим вазифалар юклатиладики, уларни амалга оширишда муттасил такомиллашув жараёни алоҳида ўрин тутди. Оммавий ахборотнинг нуфузи, авваламбор, унинг кенг халқ оммасига қаратилганлиги билан изоҳланади. Бунда аудиториянинг ўзи ҳам ОАВ ходимларининг профессионал билим ва малакага эга бўлишини тақазо этади. Мақолада функционал услубларни медиа тилида намоён бўлиши ва нутқ маданияти масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: медиа тили, ахборот, услублар, нутқ, матн, нутқ маданияти, меъёр, журналистика.

ABSTRACT

Currently, the mass media of our country has become one of the most effective means of information transmission and communication, one of the important social institutions of modern society. It is the mass media that are entrusted with the most important tasks related to the formation and development of social consciousness, and the process of continuous improvement plays a special role in their implementation. The influence of public information is primarily explained by its focus on the general public. In this case, the audience itself determines that media workers have professional knowledge and skills. The article covers the issues of the manifestation of functional styles in the media language and the culture of speech.

Key words: media language, information, styles, speech, text, speech culture, norm, journalism.

КИРИШ

Ҳозирги вақтда жамият сон-саноксиз ОАВ орқали янгиликлардан тезда воқиф бўлишдек катта ва тезкор имкониятларга эга бўлди. Ахборот қандай тарзда қабул қилинмасин, у, барибир, тил воситалари орқали ўз ифодасини топади.

Ушбу муаммонинг долзарблигини тилшунос А. Абдусайдов ҳам таъкидлаб: “Газета тили ўзбек адабий тилининг таркибий қисмидир. Шу сабабли газета тилининг лисоний хусусиятларини ўрганиш ўзбек адабий тилининг ривожланиши, адабий нормаларининг турғунлашувига хос баъзи қонуниятларни белгилашга хизмат қилади”, – дейди [1, 39]. Айнан шу фикрлар радио ва телевидение тили учун ҳам тааллуқлидир.

ОАВ тилининг мақоми икки омилга, яъни биз тил истилоҳини қайси маънода тушунишимиз ва ОАВ тили миллий тилнинг функционал турлари орасида қандай ўрин эгаллаб турганлигига боғлиқ бўлади.

Ҳозирда ОАВ тили миллий тилнинг барча функционал турлари орасида ҳукмрон ўринни эгалладики, унда барча функционал услубларнинг ресурслари мужассамлашган. Бошқача қилиб айтганда, ОАВ тили бугунги кунда, буни хоҳлаймизми, йўқми, миллий тилнинг жамлама образидан иборатдир.

Н. Маҳмудовнинг фикрича: “... тил миллат деган бирликнинг тамал тоши, у бой берилса, миллат ҳам бой берилади. ... миллатнинг борлиги ва бирлигининг бош белгиси тилдир” [2, 3]. А. Рустамов ҳам тил софлиги миллат мустақиллигининг муҳим шарти эканлигини эътироф этади [3, 4].

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ҳозирги кунда оммавий ахборот воситалари нутқнинг энг таъсирчан ва мақбул шакли, жамоатчилик фикри, қарашлари ва кайфиятларини шакллантиришнинг самарали механизми сифатида намоён бўлаётганлиги эътироф этилмоқда. ОАВ кўпайиб боргани сари адабий тилда ҳам маълум ўзгаришлар, аниқроғи, тилда сўзлашув услуби таъсири устунлик қилаётгани кузатилмоқда. ОАВ таъсирида юзага келган тилдаги бундай “ўзгариш”лар тилшунослик нуқтаи назаридан диққатга молик.

Адабий тилимиз, бу – газета-журналлар, телевидение ва радиодаги ошқора нутқ, бадиий адабиёт демакдир. Уларнинг ҳар бири доирасида адабий тил ўзининг айрим кўринишларинигина намоён этади.

XX асргача адабий тил, бу – бадиий адабиёт, илмий адабиёт ва расмий ҳужжатлар тили бўлиб келган бўлса, бизнинг даврда публицистик услуб, ундан кенгроқ олинса, журналистика оммавий мулоқот тили адабий тилнинг тенг ҳуқуқли узвий қисми сифатида юзага келди. ОАВ тили намунавий тил сифатида қабул қилинмоқда.

ОАВнинг пайдо бўлиши ва кенг тарқалиши инсон тақдирига, хатти-ҳаракатига, онгига доимий таъсир этиб туради. Ф. Мўминов бу ҳақда шундай ёзади: “Матбуот инсонга матн орқали (мантиқий) таъсир қилса, радио ҳам матн, ҳам овоз билан, телевидение эса, матн, овоз билан бирга, тасвир ҳам қўшилган

ҳолда таъсир қилади. Шунинг учун телевидение аудиторияга таъсир этиш борасида қисқа вақт – 20-30 йил ичида бошқа воситалардан ўзиб кетди ва етакчи восита бўлиб қолди” [4, 76].

Тил – ОАВнинг асосий хабар бериш қуроли бўлиб хизмат қилади. Шу боисдан ҳам уни, аввало, лингвистик томондан ўрганиш зарурати мавжуд. Бироқ маълумотларни қабул қилиш, албатта, бир қанча бошқа гуманитар фанлар билан ҳам боғлиқ. ОАВ тилини тадқиқ этиш уни қабул қилиш масаласи билан алоқадор ҳолда олиб борилса, бу борада янада холис фикр юритиш мумкин бўлади.

Тил – инсонлар ўртасидаги мулоқотнинг энг муҳим воситаси, фикр ва ҳиссиётларни ифодалаш, янги маълумотлар, билимларни ўзлаштиришнинг асосий механизми. Бошқалар онги ва ҳиссиётларига самарали таъсир кўрсатиш учун мазкур тил соҳиби уни яхши билиши, нутқ маданиятини эгаллаган бўлиши лозим. Ягона адабий тил, унинг амалдаги қонуниятларига амал қилиш миллат ва мамлакат доирасида тўсиқсиз ахборот алмашишининг асосий воситасидир [5, 25].

Журналистлик – ижодий касб. Журналист ўз фикрини аниқ ва ёрқин тарзда ифодалаш лозим. Ундан фикр ва сўзларни ўз ўрнида қўллаш талаб қилинади.

Нутқ маданиятини эгаллаш, айниқса, тилдан маҳорат билан фойдалана олиш, биринчи навбатда, айнан журналистлар учун муҳим. Зеро, қалам аҳли учун тил фақат профессионал фаолият қуролигина эмас, балки ОАВ тили аудитория томонидан онгли ёки ғайришуурий тарзда ўзлаштириб олинган ўзига хос “намунавий” тил бўлиб хизмат қилади. Ана шу намунани, яъни тил меъёрларини ОАВ орқали ўзлаштирган аудитория кейинчалик уни ўз нутқида кенг қўллайдики, бу, ўз навбатида, жамиятда янги, тўғри ёки нотўғри тил меъёрларининг қарор топишига олиб келади. Шу боисдан ҳам асосий ОАВ адабий тилни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратадилар, муайян маънода мамлакатда она тили ривожланишига таъсир кўрсатадилар, яъни адабий тилнинг замонавий меъёрларини шакллантириш ва тарқатишнинг асосий омили бўлиб хизмат қилади.

Журналист нутқи аудитория томонидан меъёрий нутқ сифатида қабул этилгани учун ўқувчи, тингловчи ёки томошабин, айниқса, ёшлар ўзларининг севимли журналистлари, теле- ва радиобошловчиларига тақлид этишга интиладилар, уларнинг нутқини “кўчира бошлайдилар”. Ана шунда аудиторияга тил воситасида нутқий таъсир қилинади.

М. П. Сенкевич таъкидлаганидек: “Жамиятда ахборот алмашинувининг кучайиши нутқ фаолияти, нутқ маданияти, нутқ билан боғлиқ хулқ жараёнларини таҳлил этишга қизиқишнинг ортиши билан биргаликда кечади, бу эса истеъмолчига нутқий таъсирнинг юқори самарасини таъминловчи амалий тавсияларни ишлаб чиқишга хизмат қилади” [6, 96]. Шу боис журналистлар учун нутқ маданиятини пухта эгаллаш масаласи биринчи ўринга чиқмоқда.

Оммавий коммуникация давригача нутқ маданиятини эгаллаш талаби ва бунга эҳтиёж муайян миллат ёки халқ тили адабий кўринишининг шаклланиш жараёнида пайдо бўлган. ОАВ таъсирида адабий тилдаги бундай “товланиш”лар тилшуносларда катта қизиқиш уйғотади.

Нутқ маданиятига оид билим, малака ва кўникмалар билан қуролланиш давр талабига айлангани учун уни илмий жиҳатдан жиддий ўрганиш ОАВ, аниқроғи, радио яратилганидан кейин аста-секин авж олди. Нутқ маданияти таълимоти тилнинг адабий ва ноадабий шакллари, статик ва динамик ҳолатлари, унинг функционал турлари ҳақидаги қарашларнинг яратилиши билан биргаликда ривожланиб борди.

Умуман олганда, нутқ маданияти таълимоти ўз тараққиёти давомида икки босқични босиб ўтган ва шунга кўра, уни:

- 1) ОАВ (ахборот даври ёки оммавий коммуникация)гача бўлган давр;
- 2) ОАВ даври (ёки ахборот даври) нутқ маданиятига бўлиш мумкин.

Ҳар иккала давр нутқ маданиятида ўхшашлик ва фарқлар бор, улардан дастлабки кейингисининг тараққиётида асосий замин бўлган. ОАВ даврига келиб оммавий коммуникация воситалари миқёсидаги нутқ маданиятига қизиқиш янада ортди. ОАВ ривожлангунга қадар ҳар бир инсон ўз тил бойлигини, адабий тил меъёрлари ҳақидаги билимларини бадиий асарларни ўқиб оширган бўлса, ҳозирги пайтда унинг ўрнини журналист нутқи эгаллади, дейиш мумкин.

Оммавий коммуникация даврига қадар нутқ маданиятини эгаллаш дейилганда сўзга чечан, уни қўллашга уста, яъни нотик, ваъзхон бўлиш тушуниланган. Алишер Навоийнинг машҳур “Маҳбуб ул-қулуб” асарида баён этилган куйидаги фикрларга эътибор берайлик: “Ваъз бир муршид ва огоҳ ишидур ва анинг наҳатини қабул этган мақбул кишидур... . Воиз улдирки мажлисиға холи кирган одам тўлғай ва тўла кирган холи бўлғай, улки буюриб ўзи қилмағай, ҳеч кимга фойда ва асар анинг сўзи қилмағай... ” [7].

Ўзбекистон мисолида олиб қараганда, ОАВ тил маданиятига эътибор айниқса, мамлакат Муस्ताқиллиги даврида кучайди. Бу – ўзбек тилига давлат

тили мақоми берилиши ва унинг қўлланиш соҳаларининг кенгайганлиги натижасида юз берди. “Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида” қонуни она тилимизга бўлган ғуруримизнинг ифодаси” [8, 39]. бўлиб қолган бўлса-да, аммо бу ўзбек ОАВда тил муаммолари бутунлай ижобий ечим топганлигини билдирмайди.

ОАВ, энг аввало, матбуот, сўнг радио, кейинчалик эса телевидение, ниҳоят, интернет глобал тармоғининг яратилиши ахборот алмашинуви макони ва замони сарҳадларини мислсиз даражада кенгайтириб юборди. Бу ОАВгача бўлган даврда шаклланган нутқ маданияти хусусиятларининг ОАВ даврида жадал такомиллашувига олиб келди.

Олимларимиздан Н. Жумахўжа ўзининг “Адабий тилимиз асосчиси” номли мақоласида ўзбек адабий тилининг ҳозирги кундаги муаммоларига тўхталиб шундай ёзади: “Бугунда радио, телевидениеда, газета ва журналларда, нашр ишларида адабий тил меъёрларидан чекиниш, мустақил Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги қонунига итоат этмаслик, уни моддама-модда, изчил равишда амалга оширишда сусткашлик кўрсатиш, адабий тил меъёрларига асосланган ўзбек тилининг асосий имло қоидаларига риоя қилмаслик тамойиллари сезилмоқда” [9].

Бугунги матбуот хусусида журналист А. Жўраев шундай ёзади: “Баъзи матбуот нашрлари – тишсиз қарияга ўхшаб қолди” [12]. Журналистнинг куйиниб айтган сўзларида жон бор, албатта. У айтган “тишсиз қария”га айланиб қолмаслик учун эса, матбуотга саводхонлик даражаси юқори, матбуот тилини чуқур билган ва қалами ўткир малакали кадрлар зарур бўлади.

Жуда кўп фактик материаллар шуни кўрсатиб турибдики, ахборот тарқатиш ва етказиш суръати ошгани сари уни ифодалаш савияси ёмонлашмоқда. Ахборот техникаси ҳар қандай бошқа техник восита каби инсонни нутқий фаолиятда ҳам жуда пассив, дангаса ва ялқов қилиб қўймоқда. Ахборотнинг улкан уммонига ғарқ бўлаётган инсоният у ҳақдаги ўз фикрларини айтишга улгура олмаётганлиги ҳам умумий нутқий маданият савиясининг пасайиб кетишига олиб келди.

Журналист жамоатчилик фикри ва дунёқарашини шакллантириш учун ўткир тилга эга бўлмоғи лозим. Ўз фикрини лўнда ва аниқ, ҳар қандай информацияни, турли-туман воқеалар ҳақида, жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий, маънавий тараққиёти учун хизмат қилувчи ахборотни оммага етказишда содда, тушунарли тилда баён этишлик журналистдан маҳорат талаб қилади [5].

Аввалги адабий сўзлашув ва оддий сўзлашув нутқ маданиятлари янги таснифда *маиший нутқ тури* номи остига бирлаштирилди. Бу улар ўртасидаги чегараларни “ювиб юборди”. Мазкур янги атама “сўзлашув нутқи маданияти”, “сўзлашув услуги”, “сўзлашув нутқи” каби тушунчаларнинг аралашиб кетишига йўл қўймайди. Норасмий вазиятларда бундай номланишлар ҳар қандай турдаги нутқ маданияти ифодасига мос келади. Шунинг учун “маиший нутқ маданияти тури” ибораси бу фикрни аниқроқ ифодалайди [10;11;].

Тил ўзи акс эттирган жамият ва табиат каби мураккаб ҳодиса бўлгани каби, уни илмий тадқиқ ва талқин этишда турфа ёндашувлар мавжудлиги ҳам кузатилади. Айнан шу ҳол тил ҳодисасини турлича ёритишга сабаб бўлади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ (REFERENCES)

1. Абдусаидов А. Газета жанрларининг тил хусусиятлари. Филол. фан. номз. ... дис. автореф. –Тошкент.: 2005. -39 б.
2. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқ маданияти. –Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. – Б.3.
3. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Extremum press, 2010. –Б.4.
4. Мўминов Ф. Журналистика ижтимоий институт сифатида. – Тошкент., 1998. – Б.76.
5. Пардаев А, Рўзиев Ф, Маҳамадалиев Х. Журналистикада тил ва ифода. - Тошкент: Истиқлол, 2006. - Б. 25.
6. Сенкевич М. П. Культура радио- и телевизионной речи. – М.: Высшая школа, 1997. – С. 96
7. Навоий Алишер. Асарлар. 20 жилдлик. 14- жилд. – Тошкент, 1998. 32- б.
8. Матбуот тили ва имло //Ўзбекистон матбуоти. – Тошкент, 2005, № 5. – Б.38-39.
9. “Навоийга армуғон”. Мақолалар тўплами. –Тошкент: Фан, 2004. 136-б.
10. Сиротинина О. Б. Типы речевых культур и проблема кодификации норм // Словарь и культура русской речи. К 100летию со дня рождения С. И. Ожегова. –М., 2001.
11. Солганик Г. Я. Место языка СМИ в литературном языке. Перспективы развития. Язык массовой и межличностной коммуникации. –М.: Медиа Мир. 2007.
12. www.uzmatbuoti.uz